

DE VOLKSTANDHEELKUNDE OP ARUBA, BONAIRE EN CURAÇAO

G. J. VAN WIGGEN

Naast de officiële tandheelkunde, zoals die onder andere in Europa wordt beoefend, bestaat er op de benedenwindse eilanden ook een 'volkstandheelkunde'. Deze vorm van tandheelkunde, een mengsel van godsdienst, bijgeloof, magie, kruidkunde en huismiddeltjes, begint aan belang in te boeten, hoewel men als tandarts nog af en toe met de restanten ervan kan worden geconfronteerd.

Met toestemming van Paul Brenneker, verzamelaar en kenner van de volkskunde op de benedenwinden, werden voor dit artikel gegevens ontleend aan zijn collectie. Van de plantennamen in het Papiamentu is zoveel mogelijk getracht de Latijnse naam eveneens te vermelden. Door onderlinge verschillen in het Papiamentu op de drie eilanden kan het echter voorkomen dat één plant verschillende namen in de volkstaal heeft; ook komt het voor dat één naam voor verschillende planten wordt gebruikt, omdat de naamgeving in het Papiamentu vaak op uiterlijke kenmerken van de plant is gebaseerd.

De volkskundige belangstelling voor de tanden en de mondholte is eigenlijk tweeledig. Enerzijds is er het brua-aspect, hetgeen vertaald zou kunnen worden met magie of ook wel toverij en waarbinnen nog twee stromingen zijn: de witte (positieve, goede) en de zwarte (negatieve, slechte) brua. Anderzijds bestaat er het curatieve en verzorgende aspect: de middelen ter voorkoming en genezing van allerlei aandoeningen.

Duidelijke brua-invloeden merkt men nog regelmatig als bij een patiënt een element geëxtraheerd is. Vaak wil de patiënt dan de tand of kies meenemen om te voorkomen dat deze in verkeerde handen valt en zodoende als een machtig brua-middel tegen hem gebruikt zou kunnen worden. Ook de volgende voorbeelden zijn duidelijk ingegeven door bijgeloof of magie. Zo zijn er mannelijke patiënten die nooit een element zullen laten vullen, omdat dit de potentie zou aantasten. De enige door deze patiënten geaccepteerde behandeling is de extractie. Dit gaat merkwaardigerwijs lijnrecht in tegen de in Europa wel verkondigde opvatting dat de vrees voor extractie een soort castratie-angst zou kunnen zijn. Tandten kunnen ook dragers zijn van goede of slechte voortekenen. Een zeer slecht voorteken is het verliezen van een element zonder dat dit met bloedverlies gepaard gaat. Vast en zeker zal er dan in de familie een sterfgeval voorkomen. Een tand onder het hoofdkussen is daarentegen een erg goed voorteken, omdat hiermee het vinden van geld wordt aangekondigd.

In het volgende voorbeeld wordt een organische afwijking, mogelijk door het groteske voorkomen, niet meer aan natuurlijke oorzaken toegeschreven, maar wordt de oorzaak in het bovennatuurlijke gezocht. In het ziekenhuis heeft namelijk jarenlang een kind met een waterhoofd gelegen. 'Men' wist precies hoe dat zo was gekomen. Ze hadden het kind een 'stokki' gegeven om haar tanden mee schoon te maken, maar dat stokki was bewerkt door een brua-man. Daarom begon haar hoofd te zwellen en haar tanden groeiden heel lang door. Het gebruik van dit stokki is nog vrijwel dagelijks te zien. Het is de lokale manier van gebitsreiniging. Met een uitgekauwd twijgje van

stokki¹, tanchi², moster³ of raba⁴, worden de tanden schoongeboend, al dan niet met gebruik van houtskoolas. Een andere gewoonte die te maken heeft met tandverzorging, is het gebruik van djucu-pitten. Dit zijn grote, harde, donkerbruine bonen, rond tot eivormig en iets groter dan een pruimepit. Behalve dat deze pitten geluk brengen, zorgen ze er ook voor dat de kinderen die er op bijten sterke en scherpe tanden krijgen. Ook gelooft men dat pijproken zeer goed is om de tanden tot op hoge leeftijd te behouden. Er zijn immers mensen die tachtig of negentig jaar worden zonder caviteiten of verlies van elementen. Dat komt door de pijptabak.

Er zijn veel voorschriften en hulpmiddelen om te voorkomen dat een kind last heeft van het doorbreken van het melkgebit. Een klein kind hangt men vaak een tand of nagel van een groot dier om de hals, soms gevat in een gouden hulsje. Dit gebruik mag niet worden verward met het dragen van een leguanetand, daar deze bescherming biedt tegen het boze oog. Toch is een leguanetand wel tandheelkundig te gebruiken. Hiertoe moet een hoektand met wat indigoblauw⁵ in een zwart doekje worden genaaid. Zodoende verkrijgt men een heilzaam middel om zonder koorts tandjes te krijgen. Voor dit laatste doel is ook zeer geschikt een botje van de sapu, een groot soort kikker, dat om de hals wordt gehangen. Deze kikker is op de benedenwinden niet inheems, maar bij een schipper van een Venezolaans groentebarkje is hij nog wel eens te koop.

Nog een ander middel met dezelfde werking is 'tranen van Sint Petrus'. Dit zijn drie grijze pitjes die aan een draad geregen om de hals worden gedragen. Een voorwaarde is echter wel dat een kind dat dit middel gebruikt, niet in de spiegel kijkt. Doet het dit wel, dan komen er helemaal geen tanden door. Als medicijn wordt wel een aftreksel van anglowortels⁶ gegeven, om koorts tijdens de doorbraak te voorkómen.

Tijdens de wisseling bestaat er hier een gebruik dat, in iets andere vorm, ook wel in Nederland bekend is. Het kind moet zijn uitgevallen tand over de schouder op het dak gooien en daarbij roepen: 'Muis, neem mijn lelijke tand en geef me een mooie terug.' Ook kan de wisseling bevorderd worden met behulp van een afkooksel van beshi blancu⁷ of van ranken van mariepompoe⁸. Dit laatste middel mag echter niet in een te hoge dosering worden gegeven, daar het dan de verstandelijke vermogens van de patiënt aantast.

Voor de bestrijding van onststekingen, abscessen en andere laesies in de mondholte is een heel arsenaal van medicamenten beschikbaar; meestal van plantaardige oorsprong, hoewel er ook een aantal zijn

¹ Stokki: *Capparis flexuosa* L.

² Tanchi: *Capraria biflora*. Bevat de antibiotische stof Biflorine. Het bladdecoct veroorzaakt in hoge doses verlammingen, geheugenverlies en psychische afwijkingen.

³ Moster: *Capparis flexuosa* L.

⁴ Raba: *Capparis indica*.

⁵ Indigoblauw: Kleurstof uit de *Indigofera tinctoria* of uit de *Indigofera suffruticosa*.

⁶ Anglo: *Tribulus cistoides*.

⁷ Beshi blancu: *Pithecellobium unguis-cati* BENTH. of *Condalia henriquezii* BOLD.

⁸ Mariepompoe: *Omphalophtalmum ruber* KARST.

uit - zoals Hoffman-Axthelm zeer kernachtig schrijft - de 'Dreckapotheke'.

De indicatie van een bepaald medicament wordt over het algemeen niet bepaald door de aard en de genese van de aandoening, maar veeleer door de lokalisering ervan. Zo wordt een abces in de mondholte tot rijping gebracht door het spoelen met een aftreksel van indju-bladeren⁹, een abces in de omgeving van de farynxbogen vereist een spoeldrank bereid uit de wortels van de watapana shimaron¹⁰, vermengd met wat azijn, of uit de bladeren van flaira¹¹. Gingivitis wordt bestreden door het aangedane gebied te wrijven met een doekje waarin wat bonovees-blaadjes¹² zijn gebonden. Mogelijk is het effect hiervan voornamelijk te danken aan de mechanische reiniging. Bij lichte ontstekingen is een afkooksel niet nodig. Het is dan voldoende om een paar schone blaadjes van de tabacu di piscador¹³, welensali¹⁴, of een wortel van de watapana shimaron¹⁰ gedeeltelijk in de mond te houden.

Bij hardnekkige abscessen echter dient er een zalf van gestampte bladeren van de pinda di warawara¹⁵, zout en manteca bela¹⁶ aan te pas te komen of wel een tunablad¹⁷, dat geschild en heet gemaakt op het abces wordt gebonden.

Als een baby uitslag aan mond en lippen heeft, hetgeen volgen oudere mensen ontstaat door de baby op de mond te kussen, moet deze aandoening, die dan meestal op het filtrum begint, bestreden worden door de laesie te wrijven met een natte luier van het kind zelf.

Een natte luier is ook de aangewezen remedie tegen spruw, hoewel voor de wat kieskeurigen ook een afkooksel van plantasiawortels¹⁸ met bruine suiker goed helpt. Is bij deze kwaal ook de tong aangedaan, dan moet die worden afgewreven met een rijpe, rauwe tomaat. Bij de natte luier-therapie, die eveneens zeer dienstig is bij

acne, dient echter wel bedacht te worden dat urine van jongetjes veel krachtiger werkt dan die van meisjes.

Mede door de voedingsgewoonten, waaronder een hoge suikerconsumptie, is cariës een veel voorkomende ziekte. In de volkskunde van de benedenwindse eilanden is deze kwaal met zijn soms zeer pijnlijke gevolgen dan ook bekend en wordt bestreden met middel-tjes waarvan sommige een therapeutisch effect niet ontzegd kan worden, zoals bijvoorbeeld het insluiten van een gekneusde kruidnagel onder een vulling, bestaande uit een bolletje teer. Over het ontstaan van cariës heb ik slechts één verklaring kunnen vinden en dan nog in samenhang met zwangerschap. Men is er namelijk van overtuigd, dat een vrouw die moet gaan bevallen en van te voren overgeeft het bevallingswater (awa di parimentu) uitspuwt. Dit awa di parimentu bederft alle tanden en kiezen.

De bestrijding van cariës en zijn gevolgen beperkt zich tot het gebied van de pijnstilling. Het is mogelijk dat de aanwezigheid van een redelijk aantal tandartsen en het bestaan van sociale voorzieningen het bedrijven van meer ingrijpende therapieën overbodig hebben gemaakt. Voorschriften betreffende extracties ben ik dan ook niet tegengekomen.

Wel moet men tot drie weken na een extractie de avondlucht vermijden, omdat anders de wang gaat opzetten en mochten er nabloedingen optreden, dan kunnen die afdoende worden bestreden door een wortel van de watapana¹⁹ in de mond te houden.

Voor de pijnbestrijding bestaan er vele middelen, sommige simpel, andere wat gecompliceerder en soms ook onsmakkelijker. Om te beginnen kan men een peultje van de watapana¹⁹ openbreken en de poeder daaruit op een watje in de holle kies doen. Ook een watje met petroleum, alcohol of manteca bela¹⁶ wil wel eens helpen. Een watje, gedrenkt in het sap van bringamosa-stelen²⁰ of van jerba di prikichi²¹ is ook een goede remedie, maar nog eenvoudiger is het om rechtstreeks in de holle kies een paar druppels sap uit de afgebroken steel van de jerba di lechi²² te laten vallen. Bij gebrek aan watten kan de caviteit ook worden gevuld met een propje van een uitgekookte watapana-top¹⁹ met een weinig zout erop. Tegen de pijn kunnen ook omslagen worden gemaakt die op de wang worden gebonden, ongeveer op de plaats van het pijnlijke element. Zo'n omslag kan bestaan uit een brij van watapana-peultjes¹⁹ met manteca bela¹⁶ en wat promenteblaadjes (een soort Spaanse peper). Andere mogelijkheden voor een omslag zijn bladeren van de kawara²³ of de jerba di santu²⁴ met wat slaolie. Een spoeldrank tegen kiespijn kan als volgt worden gemaakt. Men neme een vers stuk commeheinnest (de commehein is een termiet) en koke dit met wat zout in water tot het geheel eruit ziet als chocolademelk. Deze spoeldrank moet zo heet mogelijk worden gebruikt. Vindt men hier allemaal weinig baat bij,

⁹ Indju: *Prosopis juliflora* SW.

¹⁰ Watapana shimaron: *Acacia curassavica* STEHLE of *Acacia villosa* WILLD. Bevat een onbekend alkaloïde. Mogelijk ook tannine en saponine.

¹¹ Flaira: *Jatropha gossypifolia*. De wortel bevat het zeer toxisch alkaloïde jatrophine. Te Aruba wordt aan het bladdecoct een genezende werking op tumoren van mond- en keelholte toegeschreven. Vlg. Journal of American Chemical Society werd door Dr. Morris Kupchen uit deze plant een stof geïsoleerd die in vitro menselijke tumorcellen vernietigt.

¹² Bonovees: *Dolichos lablab* L.

¹³ Tabacu di piscador: *Tournefortia gnaphalodes*. Bevat mogelijk de alkaloiden supinine, tournefortine en cynoglossine.

¹⁴ Welensali: *Croton flavens*. Bevat aromatische oliën die de huisvlieg verdrijven. Heeft een antipyretische en spasmogene werking. Bevat choline, histamine, flavinantine, flavinine, sinocutine, norsinoacutine, salutanidine, alkaloiden en fenolachtige verbindingen.

¹⁵ Pinda di warawara: *Stylosanthes hamata*.

¹⁶ Manteca bela: Zachte, kneedbare substantie met als hoofbestanddeel schapenvet.

¹⁷ Tuna: *Opuntia tomentosa* SALM/DYCK of *Opuntia elatior* MILL. of *Opuntia wentiana* BR & R. of *Opuntia boldinghii* BR & R.

¹⁸ Plantasia: *Ceratosanthes palmata*.

¹⁹ Watapana: *Caesalpinia coriaria* WILLD. De peul bevat looistof.

²⁰ Bringamosa: *Jathropa urens*.

²¹ Jerba di prikichi: *Pedilanthus tithymaloides* POIT.

²² Jerba di lechi: *Euphorbia tirucalli* of *Euphorbia adenopterna* of *Pseuderanthemum atropurpureum* of *Cryptostegia grandiflora*. Deze plant bevat giftige glycosiden.

²³ Kawara: *Cordia alba* of *Cordia sebestena* L.

²⁴ Jerba di santu: *Croton ovalifolius*.

dan is er altijd nog de mogelijkheid om wat manteca bela¹⁶ met een fijngekneede kakkerlak in de caviteit aan te brengen.

Tenslotte nog een methode om een afwijking te voorkomen die mogelijk geïnterpreteerd moet worden als Hutchinson-tanden. Het ontstaan hiervan wordt toegeschreven aan de steek van een schorpioen. Wordt men door een schorpioen gestoken, dan dienen natuurlijk de geëigende algemene maatregelen te worden genomen, zoals het insmeren van het gehele lichaam met het binnenste van een kalbas²⁵, vermengd met kalkoenemest, dan wel het kapottrappen van het schuldige beest en de smurrie op de gestoken plek smeren, of de wond en omgeving insmeren met natgemaakt blauwsel. Maar los van deze algemene tegenmaatregelen moet men een mes tussen de tanden klemmen, of bij gebrek daaraan zout in de mond nemen, om zodoende te voorkomen dat het vergif zich verder door het lichaam zal verspreiden en dan gekartelde tanden veroorzaakt.

Het voorgaande is een poging tot inventarisatie van volksgebruiken die met het gebit en de mondholte samenhangen. Ongetwijfeld is dit overzicht niet volledig en zullen er van eiland tot eiland, van dorp tot dorp en misschien wel van familie tot familie verschillen voorkomen, die hier onvermeld zijn gebleven. Ook zullen in de loop der tijd veranderingen plaatsvinden, alleen al omdat de gespecialiseerde en zeer kundige kruidenzoekers en genezers langzaam verdwijnen. Ook de jeugd doet zijn invloed hier gelden en het gehele leefpatroon gaat hoe langer hoe meer een Europees-Noordamerikaanse vorm aannemen met het verlies van vele oude gebruiken, zodat te verwachten valt dat deze over een aantal jaren niet meer, of nog slechts in een sterk gewijzigde vorm zullen bestaan.

Literatuur:

1. *Arnoldo, Frater M. (A. N. Broeders)* (1971): Gekweekte en nuttige planten van de Nederlandse Antillen. 2e druk. Nyhoff, Den Haag.
2. *Arnoldo, Frater M. (A. N. Broeders)* (1967): Handleiding tot het gebruik van inheemse en ingevoerde planten op Aruba, Bonaire en Curaçao. St. Augustinus, Curaçao.
3. *Brenneker o.p., Paul* (1961): Jerba. Kruiden van Curaçao en hun gebruik. St. Augustinus, Curaçao.
4. *Brenneker o.p., Paul* (1967-1974): Sambumbu. Volkskunde van Curaçao, Aruba en Bonaire. Deel 1 t/m 9. Paul Brenneker, Curaçao.
5. *Morton, Julia F.* (1972): The ABC Islands' natural medical chest. *Chemical Technology* 2: 62, Jan.
6. *Morton, Julia F.* (1968): A survey of medical plants of Curaçao. *Economic Botany* 22:1 Jan/March.

Juli 1975.

Laan van Klarenbeek 137,
Arnhem.

²⁵ Kalbas: *Crescentia cujete* L. Aan het merg worden de volgende eigenschappen toegeschreven: Laxerend, adstringerend, emetisch, bevordert de wondgenezing.

B U I T E N L A N D

ZWITSERLAND

Aankondiging activator-cursus Prof. Herren van 10-12 maart 1977

Onder leiding van Prof. Dr. P. Herren zal te Bern van 10 tot en met 12 maart 1977 weer een *activator-cursus* worden gegeven.

Deze cursussen – in het Duits – genieten een internationale reputatie. Zij bieden theorie, praktijk en patiëntdemonstraties. Het cursusgeld bedraagt SFr. 480,—. Opgave voor deelname dient vóór 15 oktober 1976 te geschieden bij Prof. Dr. P. Herren, CH-3010 Bern, Freiburgstrasse 7, Zwitserland.

B I N N E N L A N D

KLINISCHE AVOND VOOR TANDARTSEN TE NIJMEGEN

Aankondiging programma 7 oktober 1976

Op donderdag 7 oktober 1976 zal een klinische avond worden gehouden in de collegezaal van het Gebouw voor klinische tandheelkunde, Philips van Leydenlaan 25, Heyendaal te Nijmegen. Aanvang 20.00 uur precies.

Programma:

Prof. Dr. F. P. G. M. van der Linden:	Verbreiding van tandbogen en stabiliteit.
Ir. J. R. de Wijn:	Implantaten.
R. A. Kieser:	Forensische tandheelkunde.

Data volgende klinische avonden: 2 december 1976, 3 februari, 7 april en 2 juni 1977.

KLINISCHE AVOND VOOR TANDARTSEN TE GRONINGEN

Aankondiging programma 14 oktober 1976

Op donderdag 14 oktober 1976 zal een klinische avond worden gehouden in de collegezaal Tandheelkunde-Verloskunde, Antonius Deusinglaan 1 te Groningen. Aanvang 20.00 uur precies.

Programma:

R. J. Esser en J. A. van der Veen:	Preprothetische chirurgie.
B. de Hoog:	Prothetische behandeling na omslagplooiverdieping.
R. P. van Oort:	Prothetische behandeling bij verworven kaak- en aangezichtsdefecten.

KLINISCHE AVOND VOOR TANDARTSEN TE UTRECHT

Aankondiging programma 1 november 1976

Op maandag 1 november a.s. zal een klinische avond worden gehouden in de *groene* collegezaal van het Tandheelkundig Instituut, Sorbonnelaan 16, De Uithof te Utrecht.

Aanvang 20.00 uur.

Programma:

- B. J. Zwiers: Hechting tussen goud en porselein bij GP-kronen.
A. Groeneveld: De rol van de calciumfluoridevorming bij lokale applicatie.
Tj. Pot: Palaeopathologisch gebitsonderzoek.

Data volgende klinische avonden: 17 januari, 2 mei en 24 oktober 1977.

PROMOTIES

W. L. Jongbloed

Op woensdag 7 april 1976 promoveerde de heer W. L. Jongbloed (chemicus) tot doctor in de Geneeskunde aan de rijksuniversiteit te Groningen, op een proefschrift getiteld: 'An ultrastructural study of the caries process'.

Promotors waren Prof. Dr. J. Arends en Prof. Dr. I. Molenaar, hoogleraar in de Submicroscopische cytologie.

Dr. Jongbloed is verbonden aan het centrum voor medische elektronenmicroscopie te Groningen.

Mevrouw A. G. M. Moss-Salentijn

Op dinsdag 15 juni 1976 promoveerde Mevrouw A. G. M. Moss-Salentijn (New York) tot doctor in de Geneeskunde aan de rijksuniversiteit te Utrecht, op een proefschrift getiteld: 'The epiphyseal vascularization of growth plates'.

Promotors waren Prof. Dr. M. T. Jansen, hoogleraar in de Histologie en microscopische anatomie en Prof. Dr. M. L. Moss (Columbia University, New York).

Mevrouw Moss-Salentijn is als Associate Professor werkzaam in het Department of Anatomy van de Columbia University te New York.

Beide proefschriften worden in deze aflevering – onder de rubriek Boekbesprekingen – besproken.

VIERING HONDERD JAAR TANDHEELKUNDIG ONDERWIJS IN NEDERLAND

Op 28 september 1877 werd Dr. Th. Dentz benoemd als eerste lector in de Tandheelkunde aan de rijksuniversiteit te Utrecht.

In september van het volgende jaar zal het dus honderd jaar geleden zijn, dat met het

tandheelkundig onderwijs in Nederland werd begonnen en dit feit zal worden gevierd met een aantal manifestaties die worden georganiseerd door de daartoe in het leven geroepen *Stichting Honderd Jaar Tandheelkundig Onderwijs in Nederland*, welke gevestigd is te Utrecht. De viering zal plaatsvinden te Utrecht van 28 tot en met 30 september 1977.

Regelmatig zullen in dit tijdschrift mededelingen – herkenbaar aan het hierboven geplaatste vignet – worden gedaan over de voorbereidingen die thans in volle gang zijn.

